

ЛЕКТУРА ВИХОВАНЦІВ НІЖИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ВИЩИХ НАУК КН. БЕЗБОРОДЬКА У 20-ті РОКИ ХІХ ст.

Ніжинська гімназія (заснована в 1820 р.) була одним з кращих освітніх закладів Наддніпрянської України ХІХ ст.

З гімназії вийшло багато відомих діячів української та російської культур. Тут навчалися поет і прозаїк Є.Гребінка, фольклорист П.Лукашевич, художник А.Мокрицький, філолог П.Дубровський, історик, літератор і публіцист К.Базілі, драматург, поет, прозаїк і мистецтвознавець Н.Кукольник та ін. [1]. Але найбільшу славу навчальному закладу приніс М.Гоголь, який навчався тут у 1821-1828 рр. Саме в Ніжині він сформувався як письменник.

Лектура вихованців гімназії досі спеціально не досліджувалася. Емпіричний матеріал до цієї теми, окремі принагідні спостереження є в працях, присвячених історії закладу [2], у біографії директора його в 1821-1826 рр. І.Орлая [3] і, насамперед, у книгах та статтях гоголезнавців [4].

З-поміж джерел для відтворення кола читання Гоголя і його товаришів по навчанню найістотнішими вважаються каталоги книжкового зібрання гімназичної бібліотеки 20-х років. П.Заболотський, який свого часу займався реконструюванням лектури гімназистів, указував на опис каталогу, зроблений П.Ніколяським*. Проте до сьогодні жоден з дослідників його не виявив [5]. В.Воропаєв пише: «Коло читання Гоголя в ніжинський період важко відтворити з достатньою повнотою. У ніжинському лицейі була казенна бібліотека, що нараховувала під час навчання письменника кілька тисяч томів. Відомостей про склад її немає» [6].

Виявлені нами каталоги бібліотеки Ніжинської гімназії вищих наук, а також інші архівні документи

Розглядається та аналізується вивчення лектури (кола читання) гімназійного загалу, що надалі формувало інтелектуальний прошарок суспільства. Лектура видатного письменника Миколи Гоголя та його однокласників відображає процес становлення особистостей, підхід до набуття інформації та потребу в ній, культуру, уподобання, коло інтересів гімназистів 20-х років ХІХ ст., рівень їх освіченості.

Поданий у статті матеріал є оригінальною науковою розвідкою. Він побудований на розшуканих автором архівних джерелах, більшість яких уперше вводиться в науковий обіг.

за 1821-1830 рр. допомагають істотно збагатити уявлення про те, що читали тогочасні гімназисти. Найважливіший серед цих документів - «Список літератури бібліотеки гімназії», складений не пізніше 18 січня 1830 р.* [7]. Тут описано художню літературу, видання офіційних документів, підручники й посібники, словники, журнали, газети, атласи, географічні карти, естампи, таблиці, малюнки. Занесено деякі музейні експонати. Алфавітний принцип систематизації видань не витримано. Фактично описаних джерел набагато

більше, ніж указаних 390, оскільки під одним номером інколи записано підшивки газет або журналів за кілька років, різні випуски одного видання чи серії.

Зафіксовані в списку книги переважно російськомовні. Є сім видань французькою, латинською і грецькою мовами**.

Реєстр книг свідчить, що до 1830 р. в бібліотеці була література зі словесності, філософії, логіки, історії, політекономії, економіки, дипломатії, юриспруденції, богослів'я, медицини, географії, статистики, фізики, хімії та сільського господарства.

З огляду на обмежений обсяг цієї статті, розглянемо докладніше лише доступну гімназістам художню літературу, хоча з записів Гоголя в «Книжці всякої всячини или Подручної енциклопедії» видно, що

* Для опису книг бібліотеки за рішенням конференції (педради) гімназії від 6 жовтня 1827 р. було створено спеціальну комісію в складі професорів М.Білевича, Ф.Зінгера й П.Нікольського (див.: відділ держархіву Чернігівської обл. в м.Ніжині, далі - від. ДАЧО в м.Ніжині, ф.377, оп.1, спр.206, арк.47). П.Заболотський називає каталог «описом Нікольського», оскільки безпосередньо описом бібліотеки займався саме цей професор.

* Від. ДАЧО в м.Ніжині, ф.377, оп.1, спр.208. У цьому ж фонді зберігаються й інші матеріали: листування з департаментом народної освіти та попечителем Харківського навчального округу про придбання книг для гімназії, рапорти й звіти бібліотекарів.

** Відомо, що паралельно з комісією в складі М.Білевича, Ф.Зінгера та П.Нікольського секретар конференції С.Андрущенко склав інший список цих книг - на підставі записів у журналах конференції, куди з дня заснування гімназії записувалися назви всіх книг, які надходили в бібліотеку. Цей список (досі не розшуканий), було передано 15 вересня 1828 р. до бібліотеки (див.: від. ДАЧО в м.Ніжині, ф.377, оп.1, спр.206, арк.47 зв.). Він може бути відтворений на основі записів у журналах конференції гімназії. Їх примірники добре збереглися у фонді попечителя Харківського навчального округу в ЦДІА України в м.Києві (ф.2162).

вихованців цікавили різноманітні галузі знання. З творів російських письменників у бібліотеці, зокрема, були*: Собрание оставшихся сочинений покойного Александра Николаевича Радищева (В 6 ч. М., 1807-1811), ч.3-6; Полное собрание сочинений М.В.Ломоносова (В 6 ч. СПб., 1794), ч.3-6; Сочинения Карамзина (В 8 ч. М., 1803-1804), ч.3-7; Эпические творения М.Хераскова (В 2 ч. М., 1786-1787); Державин М. Ода на рождение его императорского величества великого князя Михаила Павловича (СПб., 1798); Собрание сочинений Я.Княжнина (В 4 т. СПб., 1787); Кулжинский И.Г. Малороссийская деревня (М., 1827); Послания в стихах графа Дмитрия Хвостова (СПб., 1814).

Значну частину фонду складала масова література, переважно архаїчна або з історіографічним ухилом. Тут були твори: Поэма [Потерянный и приобретенный рай] (СПб., 1776) И.Владыкина; Российская Памела, или История Марии, добродетельной поселянки (В 2 ч. М., 1794) і Храм славы российских героев (СПб., 1803) П.Львова; Драма Должник (В 2 д. (рукопис) 1803) А.Толмачева; [Ода Приверженность] Его светлости канцлеру князю Александру Андреевичу Безбородко (СПб., 1797); Стихи надгробные [Льву Александровичу] Нарышкину (СПб., 1799) Р.Чернявского; Подлинные анекдоты о Петре Великом [описанные из уст знаменитых особ в Москве и Санкт-Петербурге и извлеченные из забвения] (М., 1793) Я.Штелина.

Була в бібліотеці перекладна література, зокрема: зібрання Греческие классики / Пер. с греч. И. Мартынова (В 26 ч. СПб., 1823-1828); Басни Федра. Изд. Кошанского (СПб., 1814); История Генриха Великого. Соч. М.-Ф.Жанлис / Пер. П.Шаликова (В 3 ч. М., 1816-1817); Похождения Жилблаза де Сантилланы. Соч. А.-Р.Лесажа / Пер с франц. В.Теплова (СПб., [1812-1815]); Новые Мармонтелевы повести, изданные Н.Карамзиным / Пер. с франц. (В 2 ч. М., 1794-1798); Луиза. Сельское стихотворение И.Г.Фосса / Пер. с нем. П.Теряева (СПб., 1820). З періодичних видань (за даними каталогу) бібліотека мала**: «Украинский журнал» за 1824 р. (24 номери), «Сибирский вестник» з 1818 до 1824 р., «Азиатский вестник» за 1825-1827 рр., «Дух журналов» за 1815 р., «Вестник Европы» за 1803, 1814, 1815, 1825-1828 рр., «Журнал изящных искусств» за 1823, 1825 рр.; «Русский инвалид» за 1815, 1816, 1821, 1823, 1825 рр., «Отечественные записки» з 1821 до 1827 р.; «Новости литературы» за 1825 р., «Журнал министерства народного просвещения» за 1821-1824 рр.; «Труды Об-

щества любителей российской словесности при Московском университете» за 1822-1826 рр.

Наведені відомості про періодику доповнюються синхронними даними про видання, які передплачувало правління навчального закладу за рішенням його конференції. У документах зафіксовано, що, наприклад, у січні 1825 р. гімназична бібліотека отримала також «Северный архив», «Новый магазин естественной истории, физики и химии», «Указатель открытий по физике, химии, естественной истории и технологии» [8]. У травні 1825 р. цей список був доповнений «Христианским чтением» [9]. На 1827 р. було передплачено, крім врахованих у каталозі бібліотеки: «Московские ведомости», «Сенатские ведомости», «Христианское чтение», «Указатель открытий» по физике, химии, естественной истории и технологии», «Северный архив», «Горный журнал», «Журнал мануфактур и торговли», «Сын отечества» [10]. В аналогічному списку журналів, які визначено було передплатити на 1828 р., відсутні «Азиатский вестник» і «Христианское чтение»; натомість з'явилися нові часописи - «Московский вестник» і «Московский телеграф» [11].

Уявлення про реальне, а не потенційне коло читання гімназистів дає інший документ - список загублених книг з бібліотеки навчального закладу*. Тут зафіксовано 58 видань: книги, підручники, журнали, газети, наочні посібники (як правило, без зазначення часу й місця видання). У цьому списку привертають увагу такі книги: Наука о стихотворстве Буало-Депрео [пер. с франц. гр. Д.Хвостова. - СПб., 1808]; Краткое начертание теории изящной словесности А.Мерзлякова [М., 1821-1822]; уже згадуване Собрание оставшихся сочинений покойного Александра Николаевича Радищева; Житие и дела Марка Аврелия Антонина, цесаря римского [пер. с нем. С.Волчкова. - СПб., 1740]; Решение публичной задачи Московского Императорского университета о том, когда славяне переселились в Россию и кого летописец Нестор называет волохами М.Антоновского [СПб., 1806]; Духовная великого князя Владимира Всеволодовича Мономаха [СПб., 1793]; Летопись Нестора [по древнейшему списку монаха Лаврентия, прерывающаяся 1019 г. - М., 1824]. З періодичних видань у цьому документі зафіксовано: підшивки й окремі номери «Северного архива», «Отечественных записок», «Новостей литературы», «Вестника Европы», «Азиатского вестника», «Христианского чтения», «Русского инвалида», «Санкт-Петербургских сенатских ведомостей», «Магазина натуральной истории», «Нового магазина естественной истории, физики, химии и сведений экономических», «Указателя открытий по физике, химии, естественной истории и технологии», «Записок и трудов Общества истории и древностей российских» за 1818-1826 рр.

Реферовані матеріали (вони, безумовно, заслуговують на повну публікацію з детальними коментарями), дають досить чітке уявлення про видання, які могли бути в розпорядженні учнів у 20-ті роки. Про те, що читання книг було одним з улюблених і популярних

* Опис видань у «Списке книг библиотеки гимназии» та інших документах, які використовуються в цій статті, часто подано в скороченому вигляді, з помилками й неточностями, що в багатьох випадках ускладнює встановлення видання. Тут і в подальших списках книг, згаданих у статті, в квадратних дужках наводяться зроблені нами доповнення. У випадках істотного спотворення назв зафіксованих у каталозі видань у квадратних дужках наводиться їх точний опис за бібліографічними джерелами. Подаються видання, які вийшли до 1828 р. - часу закінчення гімназії Гоголем. Бібліографічний опис подано відповідно до «Списку».

** Якщо списки підручників і книг, якими потенційно міг користуватися Гоголь у гімназичний період, публікувалися в «Гоголевском сборнике» (К., 1902. - С. 279-287) і в праці П.Заболотського «Гоголевский музей при Историко-филологическом институте кн.Безбородко в Нежине» (Нежин, 1912. - Вып. 2. - С. 13-15), то згадувані в гоголезнавчих дослідженнях журнали, що передплачувалися гімназією, нам не відомі.

* Від. ДАЧО в м.Ніжині, ф.377, оп.1, спр.162, арк.131-132. «Ресстр книг, недостающих по библиотеке гимназии, принадлежащих к основной библиотеке и к учебным пособиям, с показанием последних». Документ не датовано. Знаходиться серед паперів 1824 р. Але, оскільки в ньому зафіксовано періодичні видання за 1826 р., є підстави віднести його до 1826/27 навчального року.

занять серед них, свідчать, зокрема, ніжинські листи М.Гоголя та Є.Гребінки. У них багато згадок про книги, читання, звучать постійні прохання надіслати нові книги.

Відзначимо, що навіть прізвиська в гімназії давалися за літературними асоціаціями. Так, Гоголя називали «таємничим Карлою». Походження прізвиська з'ясується, якщо помістити його в контекст лектури гімназистів. На наш погляд, є підстави пов'язати Гоголеве прізвисько з повістю Вальтера Скотта «The black dwarf», російський переклад якої з'явився 1824 р. під назвою «Таинственный Карло». За даними Г.Чудакова, це видання було в бібліотеці Д.Трошинського; Гоголь мав змогу обізнатися з ним [12].

Як свідчив згодом Н.Кукольник, бібліотекою могли користуватися всі вихованці гімназії. «Я знаю, принаймні про себе, - писав він, - що моїм професором естетики, політичної економії і деяких інших наук - була бібліотека Гімназії вищих наук кн. Безбородька» [13].

З наведених матеріалів можна зробити висновок про певне відставання фонду бібліотеки гімназії від інтелектуальних запитів молодих читачів 20-х років. Очевидно, тому виникла приватна учнівська бібліотека, книги для якої передплачувалися в складчину. Вперше про неї написав П.Куліш [14], згодом зібрані ним відомості ввійшли до багатьох гоголезнавчих досліджень. Однак у цих працях розкриття теми здебільшого обмежується переповіданням напіванекдотичної історії про Гоголя-бібліотекаря (нібито він давав читати книги тільки в своїй присутності і обгортав читачеві пальці папером, щоб не забруднити сторінки) і коротким переліком авторів та видань, які передплачувалися на спільні кошти: «Московский телеграф», «Северные цветы», твори Пушкіна й Жуковського. Як свідчить лист М.Прокоповича від 11 грудня 1825 р., шкільна громада мала передплатити на наступний рік «Московский телеграф» через їх однокласника М.Гоголя-Яновського [15]. Подібні відомості знаходимо в спогадах О.Данилевського. Він пише: «Ми передплачували з ним і з Прокоповичем журнали й альманахи. Він турбувався завжди про своєчасну висилку грошей» [16]. Отже, в 1825 р. ця бібліотека вже існувала. До її створення і функціонування безпосередньо був причетний Гоголь. Уявлення про склад зібрання дає «Реєстр книгам и рукописям...», складений колишнім інспектором пансіону гімназії професором Белоусовим у квітні 1830 р. [17]. Перший його розділ повністю опублікував і прокоментував С.Машинський [18]. Щодо двох наступних, то дослідник згадав лише, що в них зафіксовано твори Вольтера, Пушкіна, Рилеєва і Грибоедова. Хоча ці розділи заслуговують уваги, оскільки істотно доповнюють уявлення про літературні смаки й уподобання учнів. Другий розділ реєстру («Книги») містить назви видань, що входили до складу приватної учнівської бібліотеки. Тут усього вісім номерів: 1) Полное собрание всех донныне переведенных на российский язык и в печати изданных сочинений Вольтера [В 5 ч. М., 1802-1805], ч.1-3; 2) Германия в глубоком унижении [своём. / Пер. с нем. Н.Греча. СПб., 1806]; 3) История XVIII ст. [или обстоятельное описание всех важных происшествий и достопамятных перемен, случившихся в XVIII ст. / Пер. с нем. В 11 т. М., 1805-1809], ч.2, 10, 11; 4) La vie du Pape Sixt singuierme. Т.1*; 5) Велизарий, соч. Мармонтеля, с

присовокуплением некоторых статей нравственной философии того же сочинителя [пер. с франц. В 2 ч. СПб., 1803]; 6) Повести Михайла Сервантеса [пер. с франц. Ф.Кабрит. В 3 ч. М., 1816]; 7) Гузман д'Алфаращ, [истинная гишпанская повесть, соч. Лесажа / Пер. А.К. В 4 ч. М., 1804]; 8) Граф де-Сен-Меран, или Новые заблуждения сердца и ума [В 8 ч. М., 1818-1819], ч. 4,5.

У цьому ж розділі реєстру вказано, що до нього додавалися складені учнями «Отчет библиотеки чтения 1826 г.» і незакінчений «Реєстр книгам, находившимся в библиотеке» (не збереглися).

У третьому розділі реєстру («Рукописные сочинения разных авторов, бывшие и не бывшие напечатанными») вказано назви художніх творів, які переписувалися учнями. Сюди включено такі твори: «1) «Горе от ума», комедия Грибоедова*; 2) «Разбойники» Пушкина; 3) «Сулима», «Эвиралла», «Ларнуль, или отчаяние», «Смерть Азалы», «Песнь Рино на смерть Оскара» [Оссіана]**; 4) Отрывок из «Цыган» [Пушкіна]; 5) Тетрадь разных сочинений, включающая произведения Андрея Шенье; 6) «Матушке», русская песнь; 7) «Горе от ума» комедия Грибоедова, в двух тетрадах; 8) «Мессенские элегии» К.Делавиня, на франц. языке; 9) Стихотворения К.Делавиня, в том числе «Смерть Жанны Д'Арк», Э.Парни, трагедия «Генрих VIII» [Марі-Жозефа] Шенье, на франц. языке; 10) Стихотворения А.Ламартина, Э.Парни, на фр. языке; 11) Стихотворения А.Ламартина, на фран. языке; 12) Тетрадь разных сочинений, включающая «Исповедь Наливайки» [Рилеєва]; 13) «Опыт сатирического словаря для людей т. наз. большого света»; 14) «Андрей Шенье» [Пушкіна]; 15) Список «Кавказского пленника» и «Бахчисарайского фонтана» [Пушкіна]; 16) Окончание «Бахчисарайского фонтана» [Пушкіна]; 17) Три списка «Войнаровского», поэмы К.Рылеева; 18) «Наполните бокал самосским мне вином» Н.Маркевича; 19) «Плащ» А.Савицкого» [19].

Повстання декабристів спричинило посилення цензурних утисків. В офіційних настановах гімназичному начальству було поставлено вимогу про «відсторонення» від «недозрілого розуму» вихованців «хибних мудрувань» і про найсуворіший нагляд за читанням гімназистів: «Щоб жодні книги чи рукописи не потрапляли до них без попереднього перегляду професора, вчителя або гувернера», щоб ні під яким приводом жодних книг, окрім підручників, не читали без дозволу. Тим часом було наказано зробити списки всіх наявних у них власних і позичених книг [20]. Незабаром почалася так звана «справа про вільнодумство». Нещодавно серед документів виявлено одне з прохань інспектора благородного пансіону гімназії М.Белоусова до попечителя Харківської навчальної округи О.Перовського від 14 жовтня 1829 р., в якому прояснюється доля приватної бібліотеки учнів: «<...> знищив я в самому пансіоні бібліотеку вільного читання, зібрану вихованцями з

* Третій розділ реєстру Белоусова, з огляду на його специфіку, наводиться без розшифрування часу й місця виходу джерела у світ.

** Твори, які належали Оссіану, могли бути виписані з книги: «Оссиян, сын Фингалов, бард III века. Стихотворения, изданные Гарольдом» (пер. с нем. М., 1803). Ця книга була в бібліотеці Д.Трошинського (див.: Каталог антикварной библиотеки книгопродавца Е.Я.Федорова, приобретенной после бывшего министра Д.П.Трошинского. - К., 1874. - С. 285).

* Час і місце видання цієї книги встановити не вдалося.

найрізноманітніших книг без розбору, саме існування якої доводить уже, що пансіонери не мали найменшого нагляду, будучи наданими самим собі, і припинив укладання й видання самими ж учнями літературних журналів та альманахів, де вміщувалися безглузді й невідповідні благородному вихованню статті. Їх було на час вступу мого на посаду інспектора більше десяти» [21].

У наше завдання не входить аналіз політичного аспекту цього документа. Однак відзначимо, що в ході «справи про вільнодумство» було виявлено багато матеріалів про лектуру вихованців гімназії у 1820-ті роки. Так, одним з головних документів на слідстві були вісім зошитів Н.Кукольника про «натуральне право». Вони склалися з оглядів деяких книг: «Філософський словник» Ф.Вольтера, «Суспільний договір» Ж.-Ж.Руссо, «Дух законів» Ш.Монтеск'є, «Гармонія світу» І.Кеплера (усі - франц. мовою), «До вічного миру» І.Канта (нім. мовою), журналу «Московский телеграф», виписок з творів Руссо і Д. Юма, зроблених пансіонером Г.Висоцьким, та заміток на філософські теми батька Нестора, В.Кукольника [22].

Зі свідчень учнів на допитах стало відомо, що професор французької словесності І.Ландражин роздавав учням для читання твори Ф.Вольтера, К.-А.Гельвеція, Ш.-Л.Монтеск'є, Д.Локка, Г.Філанжері, Ж.-Б.Грекура і О.Пірона [23]. Учень Філіпченко читав у класі з зошита Колишкевича лекцію про гармонію Б.Спінози [24, 25].

Принадгідно з'ясуємо питання про долю книг бібліотеки гімназії. Згодом це зібрання, поповнюючись новими книгами, переходило у спадок тим навчальним закладам, що створювалися на основі гімназії (у 1832 р. вона була перетворена в лицей, потім в Історико-філологічний інститут (ІФІ)).

У 1902 р. професор М.Сперанський відібрав з

бібліотеки ІФІ книги для виставки до ювілейних гоголівських урочистостей, які, «судячи з архівних даних Гімназії вищих наук 1821-1828 рр., і з листів М.Гоголя, використовувалися як підручники й посібники в школі його часу» [26]. Під час заснування Гоголівського музею в 1909 р. вони були зібрані у ньому з бібліотек інституту та Ніжинської гімназії і доповнені тими книгами, які Гоголь брав для читання з бібліотеки Гімназії вищих наук. Це зібрання склало основу книжкової колекції «Гоголіана».

У 1934 р. розпорядженням Музейного відділу НКО УСРР від 15 листопада за № 24/137 колекцію було передано до бібліотеки ВУАН. Восени цього ж року з Ніжина до Києва перевезено всі її цінні матеріали: листи Гоголя, архівні документи, книги за період навчання Гоголя [27]. Нам не вдалося розшукати документи про те, коли потрапила до бібліотеки ВУАН власне книжкова колекція. Це сталося у 30-40-х роках. На час роботи Д.Іофанова над книгою «Гоголь. Детские и юношеские годы» (К., 1951), ця колекція вже знаходилася у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки УРСР. Як з'ясувалося, в серпні 1961 р. книжкову колекцію «Гоголіана» (493 од. зб.) було передано з відділу рукописів ДПБ АН УРСР до зального фонду бібліотеки. До колекції входили видання творів Гоголя, дослідження про його життя і творчість, зібрання книг і журналів з бібліотеки гімназії. З них 101 видання надійшло до відділу стародруків та рідкісних видань. Зіставлення їх списку з каталогом П.Нікольського свідчить про те, що це книги саме з бібліотеки гімназії [28].

Відомо також, що окремі видання зберігаються нині в музеї Гоголя при Ніжинському педінституті ім. М.Гоголя і в музеї книги ім. Г.Васильківського при бібліотеці інституту.

1. Див.: *Гербель Н.В.* Списки сочинений литераторов, получивших воспитание в Гимназии высших наук и Лицея кн. Безбородко. - 2-е изд. - СПб., 1881. - Отд. 2. - С. III-LXXX.
2. Див.: *Лавровский И.А.* Гимназия высших наук князя Безбородко в Нежине (1820-1832). - К., 1879; *Сперанский М.И.* Гимназия высших наук и нежинский период в жизни Гоголя. - К., 1902.
3. *Байцура Т.* Иван Семенович Орлай: Жизнь и деятельность. - Пряшев, 1977.
4. *Владимиров П.В.* Из ученических лет Гоголя. - К., 1890; *Шенрок В.И.* Материалы для биографии Гоголя: В 4 т. - М., 1892-1897; 6. *Заболотский П.* Опыт обзора материалов для биографии Н.В.Гоголя в юношескую пору. *Шенрок В.И.* Замечания к статье г.Заболотского «Опыт обзора материалов для биографии Н.В.Гоголя в юношескую пору». - СПб., 1902; *Сребницкий И.А.* Материалы для биографии Н.В.Гоголя из архива Гимназии высших наук // Гоголевский сборник. - К., 1902. - С. 289-425; *Чудаков Г.И.* Отношение творчества Гоголя к западноевропейским литературам. - К., 1908; *Десницкий В.А.* Задачи изучения жизни и творчества Гоголя // Десницкий В.А. Статьи и исследования. - Л., 1979. - С. 105-106; *Иофанов Д.* Н.В.Гоголь: Детские и юношеские годы. - К., 1951; *Машинский С.* Гоголь и «дело о вольнодумстве». - М., 1959; *Машинский С.* Художественный мир Гоголя. - М., 1971. (У цьому ж ряду слід вказати ще одне важливе джерело для вивчення лектури Гоголя ніжинського періоду: Каталог антикварной библиотеки книгопродавца Е.Я.Федорова, приобретенной после бывшего министра Д.П.Трошинского (К., 1874). Книгами з бібліотеки Д.Трошинського Гоголь користувався навчаючись у гімназії).
5. Детальніше про це див.: *Заболотский П. А.* Опыт обзора материалов для биографии Н.В.Гоголя в юношескую пору. - СПб., 1902. - С. 37 (Отд. оттиск из Известий Отдела русс. языка и словесн. Императ. Академии наук. - 1902. - Т.7. - Кн.2).
6. *Воропаев В.А.* Три этюда о Гоголе // Гоголь: История и современность. - М., 1985. - С. 435.
7. Див. також: *Заболотский П.А.* Опыт обзора материалов для биографии Н.В.Гоголя в юношескую пору. - С.37.
8. ЦДІА України в м.Києві, ф. 2162, оп.1, спр. 276, арк. 28.
9. Там само, спр. 437, арк. 10.
10. Там само, спр. 454, арк. 154.
11. Там само, спр. 494, арк. 152.
12. Див.: *Чудаков Г.И.* Отношение творчества Гоголя к западноевропейским литературам. - С.152. У сучасних російських виданнях назва цієї повісті відтворюється інакше - «Черный карлик».
13. *Кукольник Н.* Лицей князя Безбородко // Лицей князя Безбородко. - 1-е изд. - СПб., 1859. - С. 19.
14. *Николай М. [Кулиш П.]* Опыт биографии Гоголя. - СПб., 1854. - С.16.
15. Див.: *Супронюк О.К.* Из новых материалов к биографии Н.Я.Прокоповича // Русс. лит.-ра. - 1993. - N4. - С. 106.
16. *Шенрок В.И.* Материалы для биографии Гоголя. - М., 1892. - Т.1. - С. 102.
17. Російський державний історичний архів, ф. 733, оп. 69, спр. 59, арк.19-20.
18. Див.: *Машинский С.* Гоголь и «дело о вольнодумстве». - М., 1959. - С. 63-66. Коментар до розділу реєстру Белоусова «Собственно ученические сочинения и переводы» див. у праці: *Супронюк О.К.* Литературная среда раннего Гоголя // Изв. АН СССР. Сер. лит.-ры и языка. - 1991. - N 1. - С. 58-68.

19. Під іменем А.Савицького, можливо, мається на увазі Анастасій Анастасійович Савинський (або Совинський), випускник педагогічного інституту, вчитель Гоголя в Полтавському училищі, поет, перекладач А.Міцкевича.
20. ЦДІА України в м. Києві, ф. 2162, оп.1, спр. 454, арк. 147.
21. Там само, спр. 513, арк. 57^а (указано Є.М.Михальським).
22. Цит. за: *Лавровський П.* Гимназія вищих наук князя Безбородко // Гимназія вищих наук и Лицей князя Безбородко. - 2-е изд. - СПб., 1881. - С.94.
23. Див.: *Десницький В.А.* Статті и исследования. - С. 95.
24. Див.: *Стожнит А.С., Кононенко И.К.* Новые страницы к «Делу о вольнодумстве» в Нежинской гимназии вищих наук // Ученые записки Нежинского пединститута им. Н.В.Гоголя. - К., 1954. - Т. IV-V. - С. 204.

25. Детальніше див.: *Сергієнко Г.* Матеріали про вільнодумство в Ніжинській гімназії вищих наук (1827-1830 рр.) // Архіви України. - 1970. - № 4. - С. 69-74.
26. *Заболотский П.А.* Гоголевский музей при Историко-филологическом институте кн.Безбородко в Пежине. - Пежин, 1912. - Вып. 2. - С.13.
27. Див.: Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І.Вернадського. Акти про придбання рукописних колекцій і т.ін. (оп. 1, спр. 44, арк. 156-158, 231-238).
28. Див.: Там само. Акти про передачу книг колекції «Гоголіана» з відділу рукописів у відділ вітчизняного комплектування (оп.1, спр. 55, арк. 26-30, 88).

3 фондів Державного музею книги і друкарства України

У листопаді 1995 р. в цьому музеї працювала виставка видань «Руху» - одного з кращих вітчизняних видавництв у 20-ті роки (діяло в Харкові до 1933 р.).

У Статуті «Руху» зазначалося, що його мета - видання і розповсюдження української книги серед широких читацьких мас. Керівними органами видавництва були Загальні збори, Рада й правління. Кошти - вступні й пайові внески, оборотний капітал, довгостроковий кредит Українбанку. Очо-

лював «Рух» літературознавець та видавець Іван Лизанівський.

Відвідувачі музею побачили зразки багатомних зібрань творів І.Франка, Ольги Кобилянської, Б.Грінченка, В.Винниченка, М.Чернявського, Г.Хоткевича, книги інших українських письменників. Було представлено цікаві серії видавництва - «Українське малярство», «Театральна бібліотека», «Бібліотека історичних повістей і романів», «Бібліотека українознавства», «Український

лював «Рух» літературознавець та видавець Іван Лизанівський.

Відвідувачі музею побачили зразки багатомних зібрань творів І.Франка, Ольги Кобилянської, Б.Грінченка, В.Винниченка, М.Чернявського, Г.Хоткевича, книги інших українських письменників. Було представлено цікаві серії видавництва - «Українське малярство», «Театральна бібліотека», «Бібліотека історичних повістей і романів», «Бібліотека українознавства», «Український

Людмила Гальчук

3 музейної колекції

Обкладинка, шрифт, ілюстрація, уся композиція книги - це мова, якою вона говорить з читачем. Майстерно володіючи цією мовою художник-графік Микола Васильович Алексєєв (1894-1934). У фондах Державного музею книги і друкарства України зберігаються видання, оформлені ним та з його ілюстраціями. Маючи добру професійну освіту (навчався в Київській художній школі у Ф.Кричевського, в Петроградській Академії мистецтв), він створив, за визначенням мистецтвознавця та бібліофіла Е.Голлербаха, «своєрідну графічну мову» (Бібліологічні вісті. - 1927. - №4. - С.88). Однією з перших робіт була

обкладинка до книги М.Рильського «Синя далечинь» (К.: Слово, 1922).

Особливо плідно М.Алексєєв співпрацював з видавництвом «Книгоспілка»: оформляв перше й друге зібрання творів Лесі Українки, випущене в 20-ті роки, розробляв обкладинки до зібрання творів М.В.Гоголя, до його окремих видань, виконав ілюстрації «Запорожці» та «Смерть Остапа» (Гоголь М. Твори. Т.2. - Книгоспілка, б. р.).

Ілюструючи «Енеїду» І.Котляревського (К.: Дитвидав, 1939), художник застосовує лінійні контурні прийоми, оригінально розташовує шрифт в обкладинках до книг

«Карпенко-Карий» С.Єфремова, «Золоті ключі» Д.Ревуцького, «Музичні твори» М.Леонтовича, (Соробкоп, 1924; Книгоспілка, 1926, 1930). В оформленнях творів І.Франка, О.Пушкіна, Остапа Вишні, О.Досвітнього (Книгоспілка, 20-ті роки) використовує оздобу у вигляді рамки, дрібний візерунок, інші декоративні мотиви, пробує передати зміст, настрої твору.

У дитячій книзі він декоративно трактує кольорову графіку, стилізує фігури («Горобець та билина», «Гарбуз» - Книгоспілка, 1924).

